

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR**

Stohl Róbert

Fragmenta Takatsiana

*források és kiegészítések
péteri és téti Takáts József (1767 – 1821)
életrajzához*

Doktori értekezés tézisei

Szeged

2009

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR**

**IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
KLASSZIKUS MAGYAR IRODALOM ALPROGRAM**

Stohl Róbert

Fragmenta Takatsiana

*források és kiegészítések
péteri és téti Takáts József (1767 – 1821)
életrajzához*

– doktori (Ph. D.) értekezés –

Témavezető: Dr. Ötvös Péter

készítette: Stohl Róbert

Szeged

2009

I. célkitűzések

Takáts József életútjában és későbbi megítélésében legnagyobb szerepet az 1790-1799 közötti időszak játszotta. Jelen dolgozat fő feladatának az ezen időszakra vonatkozó, javarészt kiadatlan (sőt, ismeretlen) források közlését és ismertetését tartja. Ezek segítségével, ha nem is vállalkozik Takáts Sándor 1890-ben született monográfiájának részletes és teljes revíziójára – amely mindmáig az egyetlen összefoglaló mű Takáts József életéről –, de mindenképpen célja Takáts József életének két meghatározó elemét, *nevelői* és *kiadói* munkásságát illető adatait új összefüggésekbe helyezni, ezzel az eddigi kutatásokat összegezni – egyfajta mikrotörténelmet írni –, ugyanis a kutatás során feltárt iratok leginkább a nevelés, az utazás és a magyar szerzők munkáinak kiadásának témái köré szerveződnek.

II. A vizsgálat módszere

A disszertáció gerincét három közgyűjtemény, a Magyar Országos Levéltár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára által őrzött források adják. Ezek anyagának szisztematikus átvizsgálása során előkerült a Takáts-hagyaték egy része, amely még az 1870-es évek elején szóródott szét. Ennek egy része nem ismeretlen a kutatók előtt: Takáts Sándor említett monográfiájában többeket részben-egészben közölt is a rendelkezésére álló forrásokból, egyes Takáts-levelek és -iratok pedig szintén megjelentek a történeti kutatások eredményeképpen. Egy részük sajnos már csak innen ismerhető meg: a korábban Kolozsvárott őrzött anyag a 2. világháborút követően legjobb esetben is lappang, az iratok eredeti helyükön ma már nem találhatóak meg. A Festetics-család levéltárában őrzött iratok viszont éppen ekkor kerülhettek a kutatók látókörébe: a családi levéltár az államosítás során azon kevés gyűjtemények egyike lett, mely túlélte nemcsak a háborút, hanem az azt követő tisztogatást is. A MOL-ba bekerült a családtagok levelezése és személyes iratai mellett a birtokigazgatási anyag is, a család könyvtárban őrzött kéziratok pedig az OSZK Kézirattárába kerültek. Az igazgatási (direktoriatusi) anyag jelentőségére és annak nevelés- és sajtótörténeti vonatkozásaira Kostyál István már 1967-ben felhívta a figyelmet, szisztematikus feltárása azonban mindezidáig váratott magára.

III. Eredmények

Az itt közölt és elemzett iratanyag tetemes része eddig a történeti kutatás előtt ismeretlen volt, így többek között a Takáts személyéről majd' százhusz éve keletkezett monográfia írója, Takáts Sándor előtt is. A szerző, mivel „rehabilitálni” akarta, piederstálra emelte rokonát, kritikusai viszont inkább feledésre méltónak ítélték. Az összegyűjtött források segítségével sikerült olyan új információkra lelni, amelyek lehetővé tették Takáts József élete legjelentősebb szakaszának alaposabb megismerését, ezáltal mind *nevelői*, mind *kiadói* tevékenységének pontosabb értékelését, a forrásbázis közlésével pedig a klasszikus századforduló történetére koncentráló kutatások támogatását.

1. Takáts *nevelői munkássága* összetett, értékelésekor több szempontot kell figyelembe venni. Egyrészt, a kor főúri nevelési gyakorlatának megfelelően, magántanítóként alkalmazták. Szerződése alapján feladatköréhez tartozott az ifjú Festetics oktatása minden tárgyból. A nevelési elveket mind a nevelő, mind az apa írásban, előre lefektették. Mind az ő tervezete, mind a grófé összhangban vannak a század korszerű nevelési elveivel és tervezeteivel, bemutatásuk alapján elmondható, hogy kiemelt szerepet kapott bennük, Locke nyomán, az erkölcsi, a szellemi és a testi nevelés. Ugyanakkor a német filantropizmus hatása, a hazai arisztokrácia neveltetésében egyedülálló módon, a fizikai munka felvétele a képzési tervbe, még akkor is, ha ez nem valósult meg, csak terv maradt. A fontosnak tartott tudományok alapján képet alkothatunk a társadalmi és hivatali elit tudásanyag-szükségletről és –igényéről, amely leginkább az államigazgatási és gazdasági területekre koncentrál, meghatározva ezzel a Festetics-család jövőképét is, miszerint továbbra is az állam és az uralkodó szolgálata által kívánták a család jólétét biztosítani.

Másrészt azonban a nevelő feladatköre a grófné és fia Bécsbe költözése (1793) után jelentősen átalakult. Eltávolodott a hagyományosan magántanítóinak nevezettő munkától, csak a tananyag ismétlése, illetve egyes, az iskolában nem oktatott tárgyak (a francia és az olasz nyelv) ismeretanyagának átadása hárult rá, valamint – legfőbb feladatként – az ifjú gróf erkölcsi nevelése. A locke-i három nevelési terület közül ez kapott egyértelmű prioritást, György gróf képes volt komoly anyagiakat áldozni arra, hogy fia a legtöbb odafigyelést kapja e téren Takátsától. Ezért további könnyítésként, idővel, korrepetitort is felvett nevelője mellé, aki a repetíciókat helyette elvégezte, sőt, az iskolában nem oktatott tárgyak tanítására külön tanárokat („mestereket”) fizetett. A felszabadult hasznos időben Takáts ügynöki feladatokat is ellátott Bécsben: a gróf könyvvásárlásait intézte, néha pénzügyeit is, de ő

felügyelte a gróf ösztöndíjasainak tanulmányait is. Utódának kiválasztásában is nagy szerepe volt. A hosszas, néha vitára is okot adó válogatásnak több oka is volt, mivel a jelentkezők képzettsége és rátermettsége mellett ügyelnie kellett a gróf politikai megítélésére is.

Takáts magánnevelői munkássága korántsem mondható szokványosnak, az iskolai vizsgákra való felkészítést csak három évig végezte, legfontosabb feladatául a gróf a gyermek erkölcsi nevelését jelölte ki, illetve a francia és olasz nyelvek oktatásában. Mindemellett azonban ágensi feladatokat is ellátott Bécsben: a gróf könyvvásárlásait intézte, valamint annak pénzügyeit, illetve felügyelte a gróf ösztöndíjasainak (pl. az erdész Lakosil Antalnak) tanulmányait is. Ezért, ha a klasszikus prefektusi poszttal szemben támasztott elvárásokat nézzük, nem tudjuk értékelni Takáts munkáját, mivel oktatási tevékenységet nem folytatott kellő mértékben. Másrészt viszont, nevelői munkájának eleget tett. László gróf – a kitűzött céloknak megfelelően – hasznos tagja lett a társadalomnak, amit jól mutatnak a magyar kultúra ápolására, megőrzésére tett későbbi kísérletei.

2. Nevelői munkásságához tartoznak, de a dolgozatban külön kiemelt helyet kaptak azok az *utazások*, amelyek Takátsnak a szünetekben tanítványa kíséretében tett. Ezek szorosan illeszkedtek a nevelési programhoz, és elsősorban az akkori Magyarországon (Dunántúl, 1794; Alföld, 1795; Felvidék, 1796; Délvidék és Erdély, 1797), illetve a Habsburg Birodalom területén belül (Horvátország és Itália, 1798) történtek. Ezek mind céljukból, mind bizonyos sajátosságokból (pl. Festetics László életkora, a rendelkezésre álló idő, stb.) kifolyólag nem sorolhatók be a Kavalierstour kategóriájába, tipológiailag sokkal inkább előre tervezett ismeretszerző tanulmányutak, mondhatni honismereti „tanulmányi kirándulások”, mégis a Kavalierstour bizonyos mintái ismerhetők fel az ezekről készült feljegyzésekben. Egyrészt ezek a földrajzi-társadalmi környezet – az ipari újítások, helyi sajátosságok, történelmi háttér – alaposabb megismerését célozták, megmutatva az ország sokszínűségét. Kimondott céljuk volt ugyanakkor az ifjú gróf kapcsolatrendszerének kiépítése is, a meglévő családi kötelékek ápolása és a leendő hivatali nexusok megalapozása. Némelyik látogatás jelképes értékű volt, így a hazai gazdasági oktatás másik úttörőjénél, Tessedik Sámuelnél tett vizitáció közelebb hozta az egyazon cél érdekében munkálkodó katolikus főmenest és evangélikus lelkészt.

A források alapján rekonstruálni lehetett az utazás minden mozzanatát a felkészüléstől a megérkezésig. Az úti előkészületek során tanácsot kértek a vidék ismerőitől, illetve tanulmányozták a területre vonatkozó irodalmat. Az útvonal kijelölésében is alapul vették ezeket a munkákat, de a legfrissebb szakirodalom (Kászonyi András, Sándor István, Teleki Domokos) mellett a régi utazási irodalmat (Szepsi Csombor Márton) nem ismerték. Az

útikönyvhöz azonban nem mindig ragaszkodtak, hanem egyéni útiterv alapján, a körülményekhez igazodva utaztak, kihasználva az ország fejlődő postahálózatát, megismertetve az ifjú grófot a különféle fogatokkal és lehetőségekkel (vontatásos hajózás, saját kocsi – saját vagy postalovakkal, ökörfogat, forspont stb.).

Az írásos beszámolóiban sokféle adatot fellelhetünk. A népesedési adatok (lakosság lélekszáma, nemzetiségek megoszlása, vallási összetétel) egy része első kézből származó információ, amelyek helyi kalauzaik közlésén alapulnak, másrészt Korabinsky leírásából valók. Az épületek és tájak leírásában inkább a felkészüléshez használt útikönyvekből (leginkább Telekiéből) merítenek, de az azóta történt változások és egyedi élmények leírása sokkal hangsúlyosabb, ezért sem Takáts, sem Festetics László beszámolója nem tekinthető kompilációnak.

3. Dolgozatom harmadik pillére a Magyar Minerva kiadóvállalat történetének kidolgozása volt. A téma hiánytalan megírására a rendelkezésre álló forrásanyag töredékessége miatt eleve nem vállalkozhattunk, de az összegyűjtött forrásanyag alapján tisztább képet alkothattunk a társaság felépítéséről, működéséről, az egyes kötetek megszületéséről. Munkaadója és neveltje révén Takáts Bécsben tett szert azokra a kapcsolatokra, melyek segítségével az ígéretes kezdeménynek tűnő irodalmi vállalkozást útnak indíthatta. A gróf által biztosított évi ezer forint ugyan elegendőnek bizonyult volna a társaság stabil működéséhez, de a kiadó laza szervezete, az egymástól eltérő elképzelések ellentmondások kialakulását eredményezte, ami végül a társaság működésének megszűnéséhez vezetett. A mecénás inkább a hasznosságot és tudományosságot (autenticitást) hangsúlyozta volna, addig Takáts és a Bécsben élő magyar írói kör javaslatukban a sorozat irodalmi jellegét emelték ki. A kétféle igény csak az első kötet esetében találkozott, mert Festetics Batsányi iránti tiszteletéből fakadóan hajlott Ányos verseinek kiadására. Ugyanakkor az Erkölti oktatások keletkezési körülményeinek feltárása mellett, sikerült pontosan beazonosítani a Virág-kötet pontos megjelenési dátumát is.

Az első kötet sikere után viszont konfliktusok sora nehezítette meg a vállalkozás működését, kedvetlenséget okozva ezzel a fő támogatónak és nehézségeket támasztva a további munkák megjelenése előtt. Előbb az egyik bíráló, Batsányi és Takáts között került sor hatalmi összecsapásra, majd a legfontosabb terjesztők és egyben felkért szerzők, Révai és Kultsár vitája okozott fennakadást a munkában. Konfliktushelyzetet teremtett az is, hogy az országos felhívásra beérkezett kéziratokat nem tudták ugyanabban az ütemben kiadni, a meglévő szervezeti keretek pedig 1799-ben végleg felbomlottak. A gróf megvonta támogatását, mivel sok alkalmatlanságot kellett elviselnie, és eredeti elképzeléseitől eltért a

kiadó. Emellett mindkét bíráló elhatárolódott a társaságtól. Az addig levelezői munkát ellátó Takáts megvált a grófi háztól, de a sorozat folytatására vonatkozó terveit nem adta fel. A Légrády Imrével folytatott levelezése jól mutatja, hogy fontosnak tartotta és ápolta a Bécsben maradt értelmiségiekkel a kapcsolatot. Ez a levelezés eddig egyedüli forrásunk a kései kötetek megjelenésére, amelyek, bár sokat nem árulnak el, mégis világossá teszik azt, hogy sem Festeticcsel, sem Batsányival való kapcsolatát nem szakította meg, bár ezután a sorozat hatóköre leszűkült, csak a dunántúli írók műveit tartalmazza.

Csak részben valósult meg a tervezett terjesztési modell is; az ország keleti részein és Erdélyben a magánzók (tudósok, tanárok) segítségével folyt a kötetek árusítása, addig a Dunántúlon inkább az intézményes kereteket vették igénybe. A mecénás távoztával azonban Takáts a korban elterjedt előfizetési és könyvkereskedői árusítás mellett dönt. A kiadó rövid élete során azonban célt ért, neves irodalmárok, tudósok segítségével a klasszikus századforduló legjelentősebb irodalmi terméseit sikerült megjelentetnie.

Takáts pályája jól illik kortársai karrierje mellé, az irodalomból önállóan megélni nem tudó kisművész előtt nem sok választás állt – támogatást kellett keresni vagy hivatalt kellett vállalnia. Takáts az érvényesüléshez pályájának kezdetén az előbbi utat választotta, amelyben több-kevesebb sikerrel helytállt, viszont amint tehetett, a Festetics-háznál eltöltött idő alatt szerzett tapasztalatait a magyar irodalom felvirágoztatására használta.

IV. A témához kapcsolódó publikációk

1. Festetics László neveltetéséről. In: *Lymbus: magyarságtudományi forrásközlemények*, szerk.: Monok István, Nyerges Judit, Budapest, BBI, MOL, OSZK, 2008. 211-233.
2. Adatok Festetics László korai neveltetéséhez. In: *Képzés és Gyakorlat*, 2008/2-3 84-87.
3. Magyar Minerva. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon VII. köt., főszerk. Kőszeghy Péter*, Budapest, Balassi, 2007, 171.
4. Festetics György Plánuma fia neveltetéséről, In: *Kutatások az Eötvös József Főiskolán 2007*, szerk.: Steinerné Molnár Judit, Baja, EJF, 2008. 309-312.
5. A magyar utazási irodalom egy ismeretlen fejezete: Péteri Takáts József úti beszámolóí és levelei 1795-1798. In: *Tanulmányok 2006*, szerk. Szendrey Sándor, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 2007
6. Az utazás mint a nevelés eszköze. Péteri Takáts József és a magyar utazási irodalom. In: *Kutatások az Eötvös József Főiskolán 2006*, Baja, EJF, 2007, 151-154.
7. Péteri Takáts József irodalmi kapcsolathálója a Magyar Minerva körül. In: *Kutatások az Eötvös József Főiskolán 2005*, szerk. Steinerné Molnár Judit, EJF, Baja, 2006. 229-236.
8. Adatok Péteri Takáts József nevelői tevékenységéhez. In: *Könyv és nevelés*. 2005/4. 88-90.
9. Péteri Takáts József Költeményes munkái, Bécs, 1796 (online kiadás; 2003, <http://www.tar.hu/ptj>)